

обемните по творчество писатели, като: Дуклянин из Краина, Дуклянин из Бар; Стефан жупан, Сава, Теодосий, Данилов ученик (XIV) в.), Данило млади, Константин Костенечки, Крушедолец, Паисий Грабовачки, Атанасий Даскал Србин, Иеротей Рачанин и др.

Материалът е разнообразен: житие, похвала, летопис, стихотворение, пътешествие, философско-религиозни размисления. Като жанр преобладават житията. Подбраните пасажки се обединяват в една основна задача: да разкрият обичаите към родината, към сръбската земя и сръбския народ. Тази обич най-добре е показана в многобройните съчинения, свързани с турското нашествие и робство. Блестящ израз тя намира в прекрасната похвала за княз Лазар — героя на Косовската битка през 1389 г. Писана от Данило млади към края на XIV век, тя е нещо изключително не само в историята на сръбската литература, но също така и в историята на другите средновековни литератури. На призова на княз Лазар да се бори с героически срещу жестокия завоевател, неговите воеводи, изявявайки такава готовност, отговарят: „Бог ни роди, а ти ни възпита. Ще умрем, за да живеем в бъдещето. Не ще пощадим своя живот, та след това да бъдем хубав пример за другите“.

В антологията са използвани и съчинения на някои български книжовници, като Димитър Кантакузин, Вл. Граматик, Григорий Цамблак, Константин Костенечки, поп Пейо, Матей Граматик и други.

Особено важна и ценна част от антологията представляват бележките, дадени от проф. Радоичич към отделните автори и произведения. Тук именно проличава доброто познаване на научната литература от съставителя на антологията. Тези бележки, както сам пише проф. Радоичич, са събрани с характера на изданието, поради

което те са кратки. Това обстоятелство освобождава автора от задължението да бъде изчерпателен в библиографско отношение. Казано е най-нужното за съответния писател и за съответната книжовна творба. Бележките са извънредно ценни, особено поради факта, че в тях се дава най-новата научна литература по отделен въпрос. Някои от тези бележки имат характер на кратки научни статии. Защото в тях не само се дават установени вестии, но твърде често се подхвърлят на оценка известни факти, правят се съпоставки и предположения, стига се до определени изводи. Изобщо, бележките на проф. Радоичич ориентират читателя по далечния въпрос и може да го улеснят при нови научни издирвания. Това именно е най-хубавата им страна. Към някои от тях може да се направят критични бележки, но общо те са написани в един трезв тон, без никакви особени увлечения.

Книгата на проф. Дж. Сп. Радоичич „Антология на старата сръбска литература“ е ценна не само за сръбския читател; тя придобива особена цена с това, че дава възможност на чуждестранния читател да се запознае с богатството на старосръбската литература. Специално за нас, българите, важно е и това, че антологията дава възможност да се правят съпоставки с нашата стара литература. А това има особено значение.

И накрай две бележки към изданието. Може би щеше да бъде добре, ако се дадеше (макар и на някои места само) оригиналният старославянски текст, за да се почувствува ползът на старинността. И, второ, не е ли по-добре една антология на старата сръбска литература да се печата с кирилица, а не с латиница? Кирилицата е нейният естествен въздух!

БОНИУ СТ. АНГЕЛОВ

РОБИНЗОНАДАТА НА ЕДИН ЗАПАДНОЕВРОПЕЙСКИ АВТОР

„Всичко онова, което се казва за нас, е фалшиво, но не по-фалшиво от това, което ние сами мислим за себе си“

Пол Валери

Макар декадентството на Запад през края на миналото столетие да отбелязваше повратен пункт към нанадолнището и разрухата, все още проблясваха светлини от минало величие, все още гърмяха могъщи гласове, все още се раждаха интересни идеи. Само половин столетие оттогава и

ние не можем да познаем нищо от онова, което някога е било „дивните Сарди“ на буржоазната култура. Последните големи представители на критическия реализъм на Запада се наклониха на ляво и напуснаха потъващия кораб, на буржоазията: Анатол Франс, Томас Ман, Ромен Ролан и

други. След тях разрухата стана толкова повсеместна, че сега трудно биха могли да се забележат никакви надеждни форми, течения или школи. Не че липсват названия и имена, но те са в повечето случаи отчуждени от живота. В този неразгадаем водовъртеж са попадали и падат и някои надеждни автори, които правят неимоверни усилия да се отскубнат и намерят смисъл, път и цел в живота. Защото всичко това, което на Запад се провъзгласява за смисъл или идея, се оказва безсмислица, хаос; всичко, което се показва като „свободно развитие на личността“ се оказва безпътие, лутане или тълчене на едно място. За ужас на западните буржоазни идеолози, така тържествено провъзгласената свобода се оказа не само „гладна“ (по изразу на Маркс) но и празна!

Те не могат да предвидят нито бъдещата си съдба, нито тенденцията на общественото развитие, а това, което претендират, че виждат, се оказва химера, която ежедневно се руши от пристъпите на общественото развитие. Само за онези буржоазни идеолози, които се приближават до живота, мъглата се прояснява бавно и идеите им приемат контурите на самото историческо развитие. Това се вижда нагледно и от книгата на Андре Горц „Предателят“ (придружена с предговор от Жан Пол Сартър).

Според Сартър тази книга е „анкета на едно писателско съзнание, извършена от самия писател“. Чрез нея читателят ще може да види за момент духовната робинзонада на западния интелегент, да проследи тесните кривуличести пътеки, по които минава писателят в съвременното буржоазно общество.

Самото деление на книгата е показателно: I ч. — „Ние“; II ч. — „Те“; III ч. — „Ти“ и IV ч. — „Аз“.

Тя започва с цитат от Маркс (из „Немска идеология“), който също е показателен: „Това, което съзнанието може да направи със собствена сила, е без никакво значение“ (Маркс).

Авторът е направил критичен анализ на живота си. Детството и юношеството му протичат в Австрия, където той живее с родителите си. Син на евреи и австрийка, когато в Австрия расизмът завладява все повече и повече почва, той се чувства изолиран от обществената среда. След аншлуса, родителите му го изпращат в Швейцария, расистките гонения прекъсват нормалния традиционен живот на дребнобуржоазното му съществуване и той загубва устоите си. „Що съм аз, кой съм?“ — задава си въпрос и търси отговор навсякъде, където предполага, че може да се намери. Но семейната среда, съсловното, идейната групировка, обще-

ството отдавна са формирали неговия характер. Той открива с изненада, че не се различава от заобикалящите го, дори се намира много по-безличен и незначителен от тях. Първо, върху него е създала неизличим печат семейната среда. Той няма представа за това, докато не се сблъсква с друга среда — училището и новите другари, където по това време се ширят расистките идеи и където като полусемит го отблъскват, въпреки желанието му да се пригоди. Авторът вижда, че между средата, която не по негово желание го е формирала и онази, към която той се стреми напразно, няма много разлика. Той разбира, че стремеше за човек да се освободи от едно влияние е напразно, защото тутакси попада под друго. Тогава как ще намери себе си, след като зад собственото си лице открива винаги някакво чуждо отражение? И авторът търси упорито, на всяка цена да намери своята личност, макар и да „вижда“ с изненада, че всички са били или минало, или проектирано бъдеще, или образ и подобие на други, но никога не и израз на себе си. Личността отдавна се е разтворила в тези чужди подобия и образи. Но нали човек трябва да има свое лице, своите черти? Тогава защо е това усилие на най-близките да ни уподобят на другите, което се нарича възпитание? Родителите, използвали най-крехката детска възраст, за да ни внушат искания от тях навици и примери. „Детето не знае какво върши и говори, но под ръководството на възрастните, без да знае значението на това, което говори, то приказва, после започва да говори и мисли само в границите на своите езикови навици“ (стр. 94). Тази роля на буржоазното семейство по-после се продължавала от училището или средата.

В Швейцария, в пансиона, където е, той попада между младежи, които не могат да го привлекат с празните си занимания — танцови забави, флиртове и др. Той упорито търси изчезналата опора и насочва всичкото си внимание и надежди към Франция и френската култура, която му се струва единствен фар в общата европейска разруха. Но... скоро неговият кумир капитулирва пред грубата физическа сила на фашизма. Това рухване на новия му идеал го потапя отново в отчаяние. Той пак се затваря в себе си и открива с болка, че „идолите, на които се покланяме и които стоят във от нас, претърпяват същата съдба, свойствена за всички неща — те падат, но заедно със себе си повличат и нашето падение“. Горц се замисля върху човешката съдба и се запитва дали е достатъчно човек да търси опора за себе си само в познанието и дали е разумно да се надяваме на другите и да строим своя живот върху опора

и цели, стоящи вън от нас. Тук авторът разбира, че само познанието не дава задължителни резултати. Нужна е промяна по посока на човешкото развитие, изменение на света. Авторът търси начин да промени живота си. Анализирайки своя живот, той идва до върната мисъл, че „човек може да се схване като избор на своите условия“. Но, ако е така, тогава каква е причината човек да иска промяна на собствените си условия? задава си той въпроса. „Понеже самият избор е също обусловен... трябва да се узнае как е било възможно това обуславяне“ (стр. 60). „Човек няма никаква конкретна надежда да преобрази своите условия, ако не отмени едновременно с това и избора, който е и следствие на тези условия... а този избор... е обусловен не само от тях, но и от едно първоначално условие — детството“ (стр. 61).

Авторът се спира и разглежда в много страници детството си, за да открие от къде започва отчуждаването от собствената му личност и го намира, по право подозира, че това е станало, още в ранното детство, когато той не е имал съзнание за себе си и за това, което са правили с него. Но тук авторът смесва две различни неща и следствието понякога взема за причина. Мисълта, че личността е обусловена от условията, е вярна, но трябва да се има винаги предвид: кои условия са обусловили даден човек и кои се явяват пречка за неговото развитие, за да се отстранят или променят. Именно това е свързано с волята у човека да измени неблагоприятните условия в своя живот и то главно от невъзможността да продължава живота си в несгоди, робство, експлоатация и тирания. Но, пленен от собствените си парадокси, Горц поставя на една плоскост марксизма и психоанализата, макар че по начало той приема критиката на марксизма срещу психоанализата. „Марксизмът и психоанализата обясняват по различни начини човека чрез условията (материални и детски комплекси). Това обяснение е винаги право, но то е и тяхната слабост“ (стр. 98). Истинска беда за автора е, че не си дава сметка колко различни са обясненията на марксизма и психоанализата. Докато марксизмът обяснява целокупно човека с помощта на всички условия от неговото зараждане и развитие, то психоанализата взема само някои (предимно ненормални прояви, частни случаи) и се опитва по пътя на неправилното обобщение да ги наложи като общи закономерности за всички хора, изопачавайки действителността.

Обусловеността на човека от условията не го превръща в някакъв автомат, тъй като човек осъзнава тези условия и от-

криването на техните закономерности именно осигурява човешката свобода. Ако човекът нямаше това съзнание, което му дава възможност да се отскубва от поробващите сили на обусловеността, песимизмът би бил оправдан, бихме заприличали на „някакво въртящо се колело, което следва зъбците (на условията), за които е закачено“. Всяко сравнение на човека с механическите автомати обаче минава предела на позволеното и изопачава действителното положение на нещата. Освен това, макар всяко минало да е невъзвратно, то все пак (преди да е станало такова) човекът е имал възможност да действа и по друг начин, а даже и след извършеното, все още има възможност чрез бъдещите си действия да поправи последните на „невъзвръщаемите събития“. С една дума, човек може да се издигне над „фаталната“ зависимост от условията, въпреки мрачната съдба, която преднамерено му вещаат различните песимистични пророци от Запада. Отчасти Горц схваща това, защото казва: „Вечното пригаждане (към условията) при възможност за инициатива и преобразуване — това именно е свободата...“ (стр. 100). Нещо повече, авторът се издига и до още една мисъл: „Субективната промяна у нас трябва да започне чрез обективно преобразуване и това е преобразователната сила на труда“ (стр. 100). И при все че той не се опира на тази ключова позиция, мисълта му ни показва ясно, че у него, макар бавно и мъчително, си пробиват път редица верни положения.

Но ето че Горц, верен на интелегентската си неустойчивост, изпада на свой ред в песимизъм. От една страна, авторът приема, че акция за промяна на света е необходима, за да не бъдат нашите пожелания глас в пустиня, а от друга, той твърди, че „политическата акция не може да разреши всички наши проблеми, поне за сега и за идващото поколение“. Това мнение е разпространено между интелгенцията на Запад, която не живее само с проблемата за хляба. Там обикновено се твърди, че обществото може да се промени, но човекът ще си остане непроменен. Той си е такъв още от времето на Платон, въпреки че от тогава досега са се променили няколко строя. Това доказвало, че и проблемите, свързани с човешките отношения, не били само икономически, обществени, но и „по-дълбоки“. Оттук до „фаталната грешка в човешката природа“, а даже и до първородния грях на Адам и Ева не е далече. И подобни наивни увлечения са данък на интелегентската несигурност и неустойчивост.

Жан Пол Сартър забелязва това и му отделя доста място в предговора към книгата. А тъй като екзистенциализмът

на Сартър му повелява да намира уплашени хора, грижи, забърканост, ужас, раздвоение, той е във възторг от собствената си находка. Сартър сравнява усилията на Горц да намери себе си със забъркаността на плъх, затворен в някой лабиринт. Оттук и заглавието на неговия предговор: „Плъхове и хора“. Като има предвид тези лутания на автора, Сартър се провиква: „Опитът е пред очите ни: дали има в този свят някое действие, за което бихме могли да кажем — аз го сторих! Дали ние познаваме делата си? Дали, реализирайки се, те не стават чужди нам, други? Чрез фамилията и средата обществото ни е обозначило вече положението ни, съществуването ни, общността на ролите, противоречията на историята и обществените борби, всичко това е определило от преди характера и съдбата на поколенията, които идват“ (стр. 25 от предговора). Сартър използва признанието на писателя, че каквото и да е предприемал до 32-годишната си възраст резултатът бил незначителен или пък равен на нищо. „От 32 години — започнава Сартър — съществуването му избягва, той се отекчава. т. е. съществува“ (рзр. моя С. Б., стр. 31). Да, за Сартър и за екзистенциалистите от неговия калибър съществуването е идентично със страха, с отекчението, с погнусата и други подобни цветя от блатото на философията им. Горц търси изгубената си личност, а Сартър му ръкопляска, когато се губи и лута, уплашен, без дъх. Хубав утешител и учител, особено пък след като самият Горц говори с най-голямо страхопочитание за Сартър! Когато Горц идва до мисълта, че всички възможни образи и характери са заети от други хора много преди той да ги е пожелал, сега се да отхвърли всички течения и групи, всяко човешко предприятие, за да остане уж „вън“ от обществото и историята.

Но това желание на писателя се оказва невъзможно, докато съществуват още класови общества. За Сартър авторът „е един от тези типове, чиято глава е пълна с думи, които анализират всичко, които искат винаги да знаят защо-то и каквото на всички неща, един критически и разрушителен дух, с една дума, мръсен интелегент. Как да наричаме този адвокат на дявола, ако не интелегент?“ (стр. 32). И когато Горц наистина се опитва да отхвърли всички индивидуални образи, които би могъл да вземе, за да остане само човек „изобщо“. Сартър се запитва дали е възможно това и цитира мисълта на Пол Валери от произведението му „Сократ“: „Ние се раждаме много, но умираме само като един“.

Сартър сочи духовните лутания на Горц, който напразно търси своето лице,

различно от това на другите оногова. Отказал се от своята преднина личност, сътворена от другите, с чужди нему идеи, той открива, че това, което го отличава от останалите, е чувството на отчуждение от себе си. Тук Сартър обобщава неговия опит в мисълта, че „особеността на интелектуалците е да бъдат един напразно желание за универсалност“ (стр. 36). А за Сартър „универсалността е само един блин на смъртта в средата на деленията и страха“. И тук той дава пример автора на книгата, който отказва се от абстрактната мисъл, се връща върху своята единственост, за да я надвие, стреми се да признае самотността си, за да я избегне. . . . Така Горц се освеща от всички проблеми и се намерил „чист и празен“ (стр. 51). И от това именно възхищава Сартър, това той нарича „възкресение“. Но изглежда в този случай възхищението му е малко призрачно, тъй като Горц в своята книга, погрешно отчайвайщо обърканите неща, се стреми поиякога се добира до отделни истини, а които Сартър не се спира и грижи ги избягва.

Авторът на книгата не спира там, където спира Сартър. След мнимото „възкресение“ на пустотата в душата му, той продължава търсенията за откриване на себе си. Може би му остава религията? Горц не се задоволява с нея, тъй като правилно е открил, че тя е повече средство за отричане другите. Какво друго прави религиозният човек, освен да се присмива и отрича другите по подобие на фарисеите? Религиозният човек мисли виновни онези, които го мислят виновен, той мисли незначителни онези, които не може да понася. Но от тези правилни наблюдения авторът извежда пагубни заключения като поставя на една плоскост заедно религиозния мистицизъм и материализма, „Мистицизмът, материализмът и прелестството са трите възможни форми на едно и също по основи държане за и скъбване и отричане на реалността в полза на една абсолютно отсъстваща реалност. Към тези три форми следва да прибавим и четвърта — писателството, което разрушава реалното в полза на едно отсъстващо, несъществуващо реално, за което писателят жертвува целия си живот, тъй като непрекъснато отрича в мислите думи реалността на своето съществуване в света“ (стр. 163). Най-малко за материализма може да се твърди, че той отрича реалното. Тази необяснима приумка на автора бързо се „сменя“ от една прелепна мисъл: „Всъщност — казва той — исторически ние избираме само това, което можем вече да правим и което вече правим, без да сме го избрали, или както каза Маркс: човек си поставя само това

проблеми, които може да реши“ (стр. 167). Поне тази правилна мисъл авторът е могъл да извлече от собствената си духовна робинзонада. Но тя звучи странно сред останалите му обръкани разсъждения. При това авторът извлича по-нататък пак едно заключение със съмнителна стойност: „Мирът може да се добие само с цената на фокуси, на снижаване, опростяване и на сериозна ампутация на нашето аз“ (стр. 167).

Подобна мисъл хвърля отново писателя в отчаяние, безпътница и блудни пориви. Той идва до обожаването на собственото си тяло, като последна крепост срещу един враждебен свят. Оттук нататък за нас изглежда не остава нищо, освен да търсим друго някое тяло (противния пол), чрез което да почувствуваме собственото си присъствие, което ще обичаме и о което ще се притиснем, за да почувствуваме собствената си нежност като обект“ (стр. 173). Така любовта става за Горц бягство и единствено спасение от враждебния свят, докато тя всъщност би трябвало да бъде за него непресекаващ извор на живота. Тя е онова звено, което свързва миналото и настоящето с бъдещето.

Но може ли човек да остане за дълго въвн от обществото и не е ли това не само невъзможно, но и абсурдно? Колко пъти в момент на декаданс някоя класа е издигала този повик? И това е било не толкова някакво действително бягство от живота, колкото страх от перспективите на живота, които не са се очертавали нито привлекателни, нито желани за нея. Сигурно авторът е почувствувал това, без да го изразява открито, защото той допуска все пак още три възможности за съществуване на човешката личност в този враждебен свят: „1. Да работи за своето освобождение, измъкване; 2. Да не му обръща внимание и да се оттегли в света на мечтите си и 3. Да се опита да се приспособи към изискванията му, даже с цената на вътрешно несъгласие“ (стр. 154). На първата възможност авторът отдава морално значение, на втората — създаването на един въображаем свят, където по липса на сили човек се настанява с въображението си и чувството си — естетическо значение, а на третата възможност — жизнено приспособление, пригаждане. Второто и третото решение за човека е изпълнено със страдание и то рано или късно според автора ще ни доведе към първото. Но както на много места в книгата, тъй и тук не става ясно как втората и трета възможности ще прераснат сами по себе си в първата, защото не е посочена никаква прилика между онези, които са се решили да се борят и освободят другите, които или се примиряват, или пък си създават един въображаем свят, където приспиват

съвестите си. Само първата възможност е революционна, останалите са примиренчески или пък чисто и просто опит за бягство от живота. Но Горц отива по-нататък, като прави аналогия на обществото с личността, изпаднала в противоречие с действителността. Това става, когато обществото се отказва да признае обективното си състояние, когато субективно то не приема и не иска даже да види действителното положение на нещата, когато не вижда обективните възможности за развитие. Тогава с обществото става това, което става в подобни случаи и с индивида — то подлудява. Тогава обществото, или по-право неговите ръководители, маскират самата действителност със собствените си химери. Тогава те се отдават на насилие, на тероризъм, чрез които се опитват да премахнат самата действителност, самата реалност от собственото й място в лицето на „предателите“ (стр. 175). Кои са предателите тук? — „Предателите за това подлудяло общество в този случай са всички онези, които все още виждат самата действителност, т. е. точно това, което ръководителите на обществото не искат да признаят и не искат да видят. Техният отказ от реалността се провъзгласява високо за „единствения възможен път“ (стр. 175). Ето и смисълът на заглавието на книгата. Разбира се, тук авторът има предвид тоталитарните фашистки режими и острieto e срещу тях, но той прави следната забележка: „И жертвата на тоталитарните идеологии понякога е заразена от тях така, че тя спонтанно е наклонна да приложи тоталитаризма, който е изпитала върху си, макар и в друг план и срещу трети лица, които от своя страна стават нейни жертви. И жертвата има вина за своята съдба“ — заключава Горц (стр. 183—4). Разбира се, това заключение на Горц е произволно. Справедливото наказание пресича пътя на престъпленията, докато пропуката и безнаказаността раждат нови престъпления. Авторът развива и друга теория, която в основата си е права, но която не всякога и не от всекото може да се приложи. Така например той твърди, че „човекът, който се смята за виновен, е онзи, спрямо когото се извършва някаква несправедливост, срещу която той мисли, че не може да предприеме нищо. От момента, в който той се опитва и бори срещу несправедливостта и потисничеството чрез дела... той престава да е жертва, като приема своята ревандикация за основа на справедливостта, която чувства в себе си, а не като подарък от горе“ (стр. 184). Това е явно в известни случаи, но не и винаги. Ами децата, болните и стари хора, които хитлеризмът унищожаваше в крематориумите наравно

с всички? Нима те можеха да направят нещо срещу въоръжения до зъби враг? Борбата от страна на фашизма се водеше често срещу беззащитни хора. Как може да се говори тогава, че жертвата е съучастник в своята съдба?

А освен това изисква се огромна морална сила, за да се противопостави на общественото мнение, за да се смяташ за прав, когато всички или мнозина те смятат за виновен. Сам Горц признава това на друго място. „Той трябва да бъде сам за себе си върховен законодател, не жертва, но отмъстител и затова и човек. И това може да се изпълни само в диалектиката на борбата, в действията. Ако тиранията падне отвън, без борбата на потиснатите и ако те не са минали през огъня на борбата, те само ще заменят едно робство с друго“ (стр. 184).

Но как могат да се победят силите на робството? Освободили се от едно, ние попадаме на друго, и в крайна сметка човекът според Горц се оказва победен. „Човекът съществува като победен, само защото крайният триумф принадлежи на машините“ (стр. 186). Разбира се, ако светът все още допуска експлоатацията и използвава машината не за доброто и напредъка на човечеството, а за разрушение и унищожение, човек наистина се намира в тревожно състояние. Но нима честните хора са се предали на силите на злото и регреса, нима не се води непрестанна борба от цял свят против тях? Ясно е, че някои положения в книгата на Горц могат да доведат до вреден пацифизъм. Освен всички оръжия, с които могат да разполагат хората в тази борба, той обаче сочи и силата на перото, което Горц използва като най-ефикасно, когато не разполага човек с друго и когато умее да борави с него. Той смята, че писането може да освободи и него самия от всички тези натрапчиви образи и примери, с които са го обграждали „то може да го направи друг. . . то му дава тази магическа сила, която му позволява да достигне до истината, която досега не е намерил нито у другите, нито в себе си“ (стр. 188).

Но тук вече Горц изпада отново под влиянието на Пол Валери и Сартър. Чрез литературата Горц се освобождава от влиянието на всички онези, които са го обрекли на мълчание, които го смятат за нищожество. Тях той може да „унищожи“ с едно драскване на перото и да ги провъзгласи за заблуждаващи се. Защото езикът е оръжие „ако аз успея да вложа в него мисли, които нищо не ви дължат и които издържат на вашите нападки, аз съм спечелил, аз съм се изскубил от вашите закони, аз съм им срещупоставил моите,

които са равностойно на събарянето вашето, аз преобразувам с това моё положение, без да променя нищо и става един вид резултат на моето. Така аз ставам законодател на един новен вече ред, който оставам да съпоставувам, без да го докосна. . . На нас властта, на мене — вътрешната свобода“ (стр. 220). И това е пак една от горчивите химери на писателя. Но ако той остане тук, ще трябва да се задоволи или с мери, или пък да играе ролята на външен законотворец на себе си и на света. Това е началото, което може да даде практически резултати, само ако той продължи по тази насока борбата и се опита да реализира с помощта на съединици на мисълта си. И тук пак трябва да преминем от рубликата на обществената забрана, която именно Горц се бои да направи, без да нагази в делничните дела и борби на човечеството, защото за него всяко несприятелство влече след себе си един съмотив, инструменти и средства, които са недопустими за разума“ (стр. 225). И при провеждането им в общественото пространство, защото средствата, с които се провеждат, ги обезобразяват. Вследствие на това, Горц идва до отчаянието, че той „съществува“, т. е. че съществува „това“, което прави и може, да не е това, което е за другите, защото може да престане да разваля това, което прави“ (стр. 233). Но все пак, като човек, който живее се интересува от съдбата на човечеството, Горц не може да остане настрана от обществените борби и като анализатор на сегашното състояние на нещата в Европа и особено във Франция, той идва до убеждението, че на най-правилния път има Френцията, че хората, които в най-голямо основание да влязат в революцията на тази партия, това не са интелектуалците, „защото от много отдавна там те са излишни, тъй като имат политическо влияние на нули“ (стр. 302). Той приема, че за един характер като неговия, т. е. един „мръсен интелигент“ няма място в политиката, тъй като той винаги търси да надхвърли своята неидентичност със себе си. „Птиците не се намират никогата сами, те ги отваряме, като вървим натам, където няма никакви птици“ (стр. 302). Въпреки този неспокоен дух, този идеен роб, изгубен в духовните джунгли на Западна Европа, прозира единствения път за спасение, защото заключва на края: „Интелектуалецът, ако може да се освободи от осамотеността, обективно е на страната на революционните сили и трябва да бъде там и субективно и това е единственият му шанс в действителността“ (стр. 306.).